

לפרשת ויצא – תשע"ז

היכן נמצאת בית אל?

פרופ' יהושע שוורץ

בראשית פרשתנו (בראשית כ"ח: י"א), יעקב יוצא צפונה מבאר שבע בדרך לחרון, מקום מגוריו של לבן. הוא נעצר בלילה במקום כשלהו בדרך ושם שכב לישון וחלם חלום: " (י) וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֶרְנֶה: (יא) וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי-בָא הַשָּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מִרְאשֵׁיתוֹ וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא: (יב) וַיַּחֲלֹם וְהִנֵּה סֹלֶם מַצֵּב אֲרָצָה וְרִאשׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ: (יג) וְהִנֵּה יְקוֹק נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי יְקוֹק אֱלֹהֵי אֲבֹרָהָם אֲבִיךָ וְאַלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לָךְ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ: (טז) וַיִּיקָץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲכֵן יֵשׁ יְקוֹק בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְאֲנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי: (יז) וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מִה-נִּזְרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם-בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם: (יט) וַיִּקְרָא אֶת-שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית-אֵל וְאוּלָם לֹזֵז שֵׁם-הָעִיר לְרֵאשִׁינָה: (כב) וְהָאֵבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר-שָׁמְתִי מִצְּבָה יְהִי בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן-לִי עֹשֶׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ." יעקב הבין שהגיע למקום מיוחד: "אכן יש ד' במקום הזה", "אין זה כי אם בית אלוהים וזה שער השמים", "בית אל", "בית אלוהים". עד סוף התיאור אנו לומדים שיעקב קרא למקום בית אל על-אף שלפני כן המקום נודע בשם לוז. האם כוונת המקרא היא לבית אל, כפר עתיק השוכן בקרבת הכפר הערבי ביתין מצפון לירושלים?

לכאורה התשובה היא פשוטה. אין שום סיבה למה שבית אל בפרשתנו לא תהיה בית אל העתיקה, אבל מסתבר שאין הדבר חד-משמעי. הרי מייחסים למקום זה תיאורים הקשורים בדרך כלל למקדש בירושלים: בית אל, בית אלוהים, שער השמים וכו'. איך ניתן לתאר בית אל בתיאורים אלה, ובמיוחד לאור העובדה שירבעם בן נבט יקים במקום זה, לאחר פילוג הממלכה לממלכת יהודה וממלכת ישראל, מקדש שמטרתו הייתה להתחרות במקדש ירושלים (מלכים א' י"ב: כ"ה)? האם אין בכך הקניית קדושה יתירה ומסוכנת לבית אל? חז"ל שהכירו את היישוב בית אל, על-אף שבזמנם כנראה לא היה יישוב זה יישוב יהודי, חפשו דרך לשלב את בית אל הגיאוגרפי לתוך הסיפור מבלי להעניק לבית אל הפיזי אלמנטים של קדושה ששייכים לירושלים ולמקדש. מסורת אחת פותרת את הבעיה בדרך מיוחדת:

" (יז) [ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה] ר' לעזר בשם ר' יוסי בן זמרא הסולם הזה עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש (בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת ויצא פרשה ט).

האם יש התעלמות מבית אל כאן ובית אל הפכת לירושלים או שמא המסורת רק מציגה את המתח בין בית אל וירושלים? יעקב אולי פיזית בבית אל, אבל החלום משקף מקום אחר. מסורת זו בבראשית רבה מהווה את הבסיס לפירושו של רש"י הידוע לכולנו: " (יז) כי אם בית אלוהים - אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא הסולם הזה עומד בבאר שבע ואמצע שיפועו מגיע כנגד בית המקדש, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה, וירושלים בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין, ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף, נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע אמצע שיפועו נגד ירושלים (רש"י על בראשית כ"ח: י"ז).")

ואם כבר בבית המקדש עסקינן אפשר גם להרחיב בעניין בית המקדש. לפעמים הרחבה זו באה על חשבון היישוב בית אל שנעלם לגמרי מהתודעה. וכך מוצאים בספרי במדבר: "ר' אלעזר הקפר אומר מנין אתה אומר שהראה הקדוש ברוך הוא ליעקב אבינו בית המקדש בנוי וקרבות מוקרבים וכהנים משרתים ושכינה מסתלקת שנאמר ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלוהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב) אין חלום

אלא שיש לו פתרון. ויחלום והנה סולם מוצב ארצה זה בית המקדש וראשו מגיע השמימה אלו הקרבנות קריבים שריחם עולה לשמים והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו אלו כהנים המשרתים שעולים ויורדים בכבש והנה ה' נצב עליו ראיתי את ה' נצב על המזבח (עמוס ט א) (ספרי במדבר פייסקא קי"ט).

מעניין לאור מסורות אלה הממעטות בקדושת בית אל לציין למסורת חוץ-מקראית שמשקפת גישה אחרת. בספר היובלים, אחד מהספרים החיצוניים מתקופת בית שני שאולי ניתן לתארך לתקופת החשמונאים, מסופר על ניסיונו של יעקב להפוך את בית אל למקום קדוש ולבנות בו מקדש של ממש: "רצה יעקב לבנות את המקום (=בית אל) ולהציב חומה סביבו ולקדשו ולעשותו קדוש לעולם (יובלים ל"ב: ט"ז)". אבל לפני שהספיק יעקב לבצע את תכניתו בא אליו מלאך בחלום לילה ואסר עליו את הדבר: "ויאמר לו, לא תבנה המקום הזה ולא תעשה אותו מקדש עולם ולא תגור כאן כי אין זה המקום (יובלים ל"ב כ"ב)". המלאך התכוון לכך שמקדש יוקם אך ורק בירושלים ואין תחליף לירושלים מקום המקדש ואין זה משנה מהן הנסיבות ההיסטוריות. המרכז נשאר בירושלים.